

פתח-דבר

בחיל ורעדה מחד גיסא, ובשבח והודאה לקודשא בריך הוא מאידך גיסא, שמח אני להציג לפני הקהל הישראלי כמה משיעורי מורנו ורבנו, הגאון הרב ר' יוסף דוב הלוי סלובייצ'יק זצ"ל, ראש ישיבה בישיבת רבנו יצחק אלחנן שעל-יד ישיבה אוניברסיטה בניו יורק, ואב"ד ורבה של בוסטון. עוד כשלמדתי בישיבת רבנו יצחק אלחנן, שמעתי שיעורים מ"הרב", הכינוי שניתן לו על ידי תלמידיו ומעריציו. חלק מן השיעורים הללו מתפרסמים כאן.

ראיתי צורך חשוב להציג לפני ציבור הלומדים מקצת מדברי הרב בשיעוריו בתלמוד ובהלכה, שכן רוב דברי התורה שלו ודרשותיו שהתפרסמו בעברית בחייו הם דברי השקפה ומחשבה. אמנם, לאחר פטירתו החלו מתפרסמים שיעורים ודברי תורה משלו על ידי תלמידיו, אבל סגנונם רבני, וקשה למי שאינו בקי בלשון חכמים או בסוגיות התלמוד לרדת לסוף דעתו. אי-לכך, ראיתי לנכון לפרסם כמה משיעורי הרב התורניים המיועדים לקהל רחב יותר, ובמיוחד את דבריו לחגים, כדי שקהל גדול יותר יתבשם מתורתו, הגותו והשקפת עולמו.

קראתי את שם הספר "מועדי הרב", מכיוון שדברי התורה בספר אמורים בעיקר על המועדים. אין קריאת דבריו של הרב זצ"ל דומה להשתתפות בשיעוריו, ואין שמיעת דברי הרב דומה לקריאתם מתוך הכתב, אף אם הוא שכתוב הנאמן ביותר למקור. כמו כן, אין סיכום דבריו מפני השמועה דומה לקריאת נוסח מלא של דבריו. עם זאת, תקוותי היא שהדברים הרואים כאן אור יוסיפו להבנת הקורא בנושא המועדים, ויתרמו להערכה גדולה לדרכו ותורתו של הרב. עוד אעיר שאי אפשר להעביר באופן מדויק לשפה העברית את כל מה שנאמר על ידי הרב באנגלית או בידיש. לפיכך, במקומות אחדים עובדו הדברים לשם התאמתם לעברית של זמננו. ברצוני להדגיש שהדברים המופיעים כאן אינם ציטוטים מדויקים של לשון הרב זצ"ל, אלא עיבוד שלי לדבריו, כפי הבנתי. הדברים לא עברו ביקורת על ידי הרב זצ"ל או בני

1 ראה במבוא של הרב אהרן ליכטנשטיין שליט"א, שיעורי הרב אהרן ליכטנשטיין: דינא דגרמי, אלון שבות תש"ס, עמ' 9-7.

משפחתו לאוי"ט, ואם ימצא הלומד שגיאות ודברים תמוהים, עליו לתלות הסירכא בי ולא חלילה ברב זצ"ל.

חלק מן המתפרסם בספר זה כבר הופיע בעברית במסגרת סקירות או ביקורת ספרים, וכן כמאמרים בכתבי-עת תורניים. הדברים עברו עריכה נוספת לשם התאמתם לחיבור זה. שיעורים אחדים הם מעשה הרכבה משיעורים אחדים שנרשמו על ידי תלמידיו או ששמעתים ממנו. יש שיעורים המתפרסמים כאן לראשונה, למיטב ידיעתי.

הספר נחלק לשלושה חלקים. בחלק הראשון, "דברי מבוא", יש מונוגרפיה המתארת היבטים אחדים בדרכו של הרב סולובייצ'יק בתלמוד תורה – כמלמד וכענק אינטלקטואלי. מתוארים בה בקווים כלליים דרכו בלימוד, התייחסותו לדרך ההבנה ("לומדות"), לפשט הסוגיה, למנהג, לתלמידיו, לפילוסופיה וליחסה לתלמוד תורה. אמנם דברים אלה הופיעו כבר בשפה האנגלית, ובמיוחד בהספדים שנאמרו מיד לאחר פטירתו, ואפשר למצוא אותם גם באתרי האינטרנט השונים המוקדשים לרב,² אבל עדיין חסרים מאמרים מקיפים בעברית. לא ראיתי צורך לכלול מאמר על קורות חייו של הרב זצ"ל, מכיון שביוגרפיה קצרה יצאה לאור בזמן אחרון על ידי הרב ד"ר אהרון רקפת-רוטקוף.³

בחלק השני, העיקרי, "שיעורי מועד מפי הרב", מובאים שיעורים הדנים במועדי השנה, ימים נוראים, שלשה רגלים, חנוכה ופורים. הרקע לכל שיעור מופיע בהערה ביבליוגרפית בתחילת כל פרק. כמו כן, ההערות בתוך הפרקים מצטטות עוד מדברי הרב, מקורות, או הסברים לדבריו. לכמה מן השיעורים מצורפים נספחים לביאורים רחבים יותר.

החלק האחרון של הספר, "עיונים בהלכה ובמשנת הרב", כולל מאמרים אחדים שכתבתי ושהתפרסמו בבמות שונות. מטרת הדברים היא להציג את דברי הרב

2 הרבה מהספדים אלו נאספו בספר: *Memories of a Giant: Eulogies in Memory of Rabbi Dr. Joseph B. Soloveitchik zt"l* (Jerusalem: Urim Publications, 2003) ערוך ע"י Michael A. Bierman, שיצא לאור השנה בחסות The Rabbi Joseph B. Soloveitchik Institute.

3 "ביוגרפיה של הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק", אמונה בזמנים משתנים: על משנתו של הרב יוסף דב סולובייצ'יק, בעריכת אבי שגיא, ירושלים תשנ"ז, עמ' 41-17. ראה גם דברי ביקורת עליו: ש' פיק, "הרב": ביוגרפיה וביבליוגרפיה, בד"ד, 6 (חורף תשנ"ח), חלק אנגלי, עמ' 27-44.

זצ"ל ולהשוותם לדברי קודמיו, או לברר נושאים הלכתיים שחלקו של הרב זצ"ל רב בבירורם. כשמשווים את דברי הרב זצ"ל לשיטות של גדולים אחרים בכל נושא שהוא, מתגלה מיד הדרך המיוחדת שלו בניתוח הבעיה, וזאת מכוח החידוש הבולט שלו. המאמר הראשון דן בתקיעת השופר במוצאי יום הכיפורים וטעמיה. שלושה מאמרים עוסקים בהלכות הפסח: מהות מצוות חרוסת, מזיגת הכוס בליל הסדר, ואחיזת הכוס בעת אמירת ההגדה של פסח. הפרק האחרון עוסק בהלכות שונות התלויות בשם ארץ ישראל ולא בקדושת ארץ ישראל, במיוחד מצוות הפרשת חלה.

תודתי נתונה להגאון הרב ר' שלמה פיישר שליט"א, ר"מ בישיבת תפארת אברהם ("איתרי") בירושלים, וחבר בית הדין הרבני הגדול לערעורים בירושלים, שעבר על הספר והעיר הערות והציע תיקונים. עקב דבריו תיקנתי את הדברים הטעונים תיקון והוספתי הבהרות לברר נושאים מסוימים. כמו כן תלמידו המובהק של הרב זצ"ל, הגאון הרב ר' צבי שכטר שליט"א, ראש ישיבה וראש הכולל ע"ש מרדכי ועדינה כ"ץ בישיבת רבנו יצחק אלחנן, עבר על חלקים מן הספר והעיר עליהם, וכן הוסיף מראי מקומות להבהיר עניינים שונים. אין לי מילים להביע תודתי על הזמן ומאמץ שהקדישו לי ואילולי הערותיהם היה הספר לוקה בחסר. עם כל זה, אני חייב לשוב ולהדגיש שהדברים המופיעים כאן הם פרי עט הבנתי בדברי הרב זצ"ל, ואם ימצא הלומד שגיאות ודברים תמוהים, עליו לתלות הסיכא בי בלבד, ולא חלילה ברב זצ"ל או הרבנים הנ"ל.

ברכה מיוחדת שלוחה להאי גברא רבה, הרב ר' שמעון וייזר שליט"א, שעודדני לכתוב ולפרסם דברי תורה של הרב זצ"ל, וכן סייע רבות בעריכת ספר זה. אין ביכולתי להביע את תודתי העמוקה לרב וייזר שליט"א אשר הקדיש מזמנו שעות רבות להגהת הספר כולו, ועזר בהערות מחכימות ובלבון סוגיות אשר תרמו לברור מעמיק בדברי הרב זצ"ל ושיעוריו בספר זה.

אני מודה לאנשים שסייעו לי במלאכת הכתיבה, העריכה וההבאה לדפוס. במסגרת זו, ברצוני להודות במיוחד לר' חיים קצבורג נ"י, שזה יותר מעשר שנים עזר לי בהגהת מאמריי ובעריכתם, ובלעדיו לא היו הדברים רואים אור הדפוס. אני חב תודה לר' יהודה פרידלנדר נ"י, לר' יצחק רוזן נ"י, לר' מרדכי מאיר נ"י, ולר' שי סלומון נ"י שסייעו לי בהכנת הספר לדפוס. הקב"ה ישלח להם ברכה והצלחה. לבסוף, מגיע יישר כוח לר' נחמיה שפירא נ"י, שהגיה

דברי מבוא

את הדברים בשלבים מוקדמים, הקב"ה ישלח לו רפואה שלימה בתוך כל שאר חולי ישראל, ולו ולמשפחתו ברכה של בריאות, הצלחה ונחת מכל צאצאיהם.

תודה מיוחדת לגב' שרה המר אשר תרמה רבות באורך רוח מזמנה וכישוריה בעריכת הספר. כישוריה הבלתי נדלים בדיוק ורהיטות לשונית והערותיה המחכימות סייעו בעריכה והבאת הספר לסיומו. יהי רצון שה' ישלח לה ולבעלה ברכה והצלחה, בריאות, ונחת מכל צאצאיהם.

כאן המקום להודות לעיתון הצופה, ובמיוחד לעומד בראש מדור המוסף הספרותי, מר יהושע שמש נ"י, שאירח באכסניה שלו הרבה מן הדברים המודפסים כאן. כמו-כן ברצוני להודות למערכת ניב-המדרשיה שעל-יד מדרשיית נועם, וכן מערכת בית יצחק שעל-יד ישיבת רבנו יצחק אלחנן בניו-יורק, שפרסמו חלק מן הדברים המתפרסמים כאן שנית. לבסוף, ברכה מיוחדת לפרופ' דב שוורץ נ"י העומד בראש הקתדרה ע"ש נטלי ויצחק איזידור פרידמן להוראת משנתו של הרב יוסף דב סולובייצ'יק ז"ל, שהיה הראשון שיעץ לי להוציא לאור ספר זה.

אני מודה גם לידידי, ד"ר אהרן לוסטיגר, שיעץ, עזר ועודד אותי בהוצאת ספר זה. השתמשתי בסיכומיו ורישומיו של אחדים משיעורי הרב. ד"ר לוסטיגר פרסם כבר שני ספרים המפיצים את תורת הרב זצ"ל לציבור הקורא אנגלית. כמו-כן אני מודה לר' ב' דוד שרייבר, המוציא לאור של חוברות "נוראות הרב" על המועדים המפיצות לקהל בארצות הברית את שיעורי הרב, על שנתן לי רשות להשתמש בחוברות שלו, לצטטם או לסכמם.

מודה אני לה' יתברך על שזיכני ללמוד תורה, ובמיוחד מהרבנים שקירבו אותי לתורה, החל מהרבנים בעיר הולדתי, הרטפורד (קונטיקט), ובמיוחד מפי הרב יהושע מרדכי בט זצ"ל. משם עברתי ללמוד בישיבת רבנו יצחק אלחנן, ואני חב חובה מיוחדת למו"ר הרב מאיר פולדה שליט"א, למו"ר הרב יהודה פרנס שליט"א, למו"ר הרב צבי (הרשל) שכטר שליט"א, ולמו"ר הרב ר' ירוחם גורליק זצ"ל, מלבד מו"ר הגרי"ד סולובייצ'יק זצ"ל, שהעניקו לי מתורתם. כמו כן, אני מכיר טובה למוסדות ישיבת איתרי ורבניה, שמהם למדתי כשעליתי ארצה, ובמיוחד להגאון הרב ר' שלמה פישר שליט"א שקירבני לתורה מאז שהגעתי לארץ ישראל ולישיבה הנ"ל. מאז שהגעתי לעיר בני ברק, עיר התורה, אני נהנה מדיבוק חברים עם תלמידי חכמים השקועים בסוגיות הש"ס ופירושו.

מעל הכל, אני מודה להקב"ה על שזיכה אותי להיכנס לאכסניה של תורה, המכון הגבוה לתורה שע"י אוניברסיטת בר-אילן, מקום שבו אני לומד ומלמד משנת תשל"ה. ברצוני להודות במיוחד לראשי המכון הגבוה לתורה, העומדים על משמר הקודש יותר מעשרים וחמש שנים, הרבנים הרב משה רזיאל שליט"א והרב אהרון כ"ץ שליט"א, שעודדוני וסייעו לי במשך שנים ללמוד וללמד תורה. כמו-כן ברצוני להודות לצוות הרמי"ם שבמשך שנים קיימתי אתם דיבוק חברים, במיוחד לרב נחמיה טיילור שליט"א ולרב מאיר ברקוביץ שליט"א שליבנו אתי הרבה מדברי התורה הכתובים כאן, והעניקו לי מזמנם ומידיעותיהם בכתיבת דברי תורה אלו, יישר כוחם. ברצוני להודות לידידי ר' נחום צ'רנופסקי נ"י על שלמדנו ביחד במשך שנים רבות.

זכיתי ללמוד תורה הודות לרעייתי, מרת חוה רחל שתחיה, אשר יחד עם בנותיי דפנה לאה ובתה בילה בינה (בילי), שולמית, יהודית אריאלה, אלישבע שיחיו, סייעו לי ועודדוני לעסוק בתורה בכל עת. כאן המקום להזכיר את הורי אשתי, ר' בונם בנימין ז"ל ב"ר יהודה לייבש ואשתו מרת בילה בינה ע"ה בת ר' דוד יצחק לבית הורן, אשר במשך שנות חייהם תמכו בי ובמשפחתי כדי שיהיה לי פנאי ללמוד תורה ללא עול פרנסה. אני אסיר תודה לחתני הרב חיים שמואל לנדסמן ולאשתו, בתי, רבקה פיק-לנדסמן, על שטרחו ואפשרו לי לעטר ספר זה בציור שמן של הרב אותו ציירה בתי רבקה. אני תפילה שהקב"ה יברך אותם ואת צאצאיהם בברכה והצלחה עד בלי די.

את הספר אני מקדיש להורי שיחיו, אבי מורי, ר' שמחה צבי ב"ר שלום פיק ואמי מורתי, מרת חוה בת ר' יצחק לבית הירשפלד, שחרתו על דגלם דברי המשנה "יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ" ולא חסכו ממון ומאמצים כדי להעניק לי חינוך תורני בתקופה ובמקום שחינוך כזה היה כרוך במסירות נפש. יתן ה' ויזכו לראות צאצאים וצאצאים-צאצאים עוסקים בתורה ומצוות, ובזה יעניק להם חיים ארוכים וטובים, וירווי רוב נחת מכל צאצאיהם עד ביאת משיח צדקנו.

תפילתי היא שספר זה יפתח לקורא העברי אשנב, שדרכו יגלה את מו"ר הרב סולובייצ'יק וצ"ל לא רק כהוגה במחשבת היהדות, אלא גם כרב תלמידיו. בעיני הרב וצ"ל העיקר היה לימוד סוגיות התלמוד לצמאים לדבר ה', ופסיקת הלכות למעשה.

שלמה זאב פיק

אלול תשס"ג

לדרכו של הגרי"ד סולובייצ'יק זצ"ל בלימוד התורה

מבוא – קווים לאישיותו האינטלקטואלית של הרב זצ"ל

במונוגרפיה זו ברצוני לשרטט קווים אחרים לדרכי לימודו ולמשנתו של הגאון רבי יוסף דוב סולובייצ'יק זצ"ל, הנקרא בפי תלמידיו "הרב". יהיה זה יומרני מצדי לנסות לעמוד על דרכו של הרב בלימוד תורה, אבל אני מתבסס על דברים שכבר נאמרו ונכתבו על ידי אחרים – בני משפחתו, תלמידיו וחוקרי משנתו.¹ אמנם ייתכן שנפתחו כאן כיוונים חדשים בהערכת דרכו של הרב, אבל הרגשתי היא שדי באיסוף, מיון, הצגת הנושאים וסיכומם.

אולם, לפני שניגש למשימה נכבדה זו, ברצוני לתאר משהו מעצמת יכולתו של הרב סולובייצ'יק בעולם ההלכה ובהשכלה כללית, בנוסף למה שאפשר להסיק מכתביו על כישוריו וכוחותיו האינטלקטואליים. כשמדברים על חיבוריו הפילוסופיים, מן הראוי להציג נתון ראשוני חשוב: מי מבין חכמי ההלכה וגדולי התורה בדור הקודם, וכל שכן בדורנו, היה מסוגל לכתוב יצירות כמו "איש ההלכה", *The Lonely Man of Faith* או *The Halakhic Mind*?² מי בין גדולי עולמנו במאה השנים האחרונות קרא פילוסופיה יוונית בשפה היוונית, פילוסופיה גרמנית בשפה הגרמנית, והצהרות הוותיקן על היהודים בשפה הלטינית? כאשר שאל תלמיד את הרב שאלה על ברית ווסטפליה בסיום מלחמת שלושים השנה ב-1648 ציטט הרב את סעיפי הברית כאילו היו מונחים לפניו.³ בשל מחלת אשתו נעשה הרב מומחה למחלת

1 מאמריו של הרב אהרן ליכטנשטיין שליט"א היו לפני וצוטטו להלן. כמו כן, היו לפני דברי הרב צבי שכתר שליט"א ומחקריו של ל' קפלן, ואם לא צוטטו בכל מקום, הרי זה מפני שהעדפתי לצטט מדברי חתנא דבי נשיאה, הרב ליכטנשטיין. נושא זה זקוק, כמובן, למחקר מקיף ותלמידי הרב וחוקרי דבריו מצפים להגשמת פרויקט כזה. ברצוני להודות לעמיתי במכון הגבוה לתורה שע"י אוניברסיטת בר-אילן שהעירו הערות ועזרו בהכנת מונוגרפיה זו.

2 נתון זה כבר הוזכר בהספדו של הרב אהרן ליכטנשטיין, "דברי הספד על מרן הגאון רי"ד סולובייצ'יק", מסורה, ט (אדר תשנ"ד), עמ' יד.

3 Rabbi Edward Davis, "The Reservoir of Knowledge was Deep and Wide," *The Commentator* (Official Undergraduate Newspaper of Yeshiva College), Vol. LVII, no.12

הסרטן, וכאשר פגש בסמינר לרפואה ואתיקה אונקולוג בעל שם עולמי, העיר הרופא אחרי שיחה ארוכה עמו שחש כאילו דן עם אחד מעמיתיו הרופאים.⁴ גם בעולם התלמודי היו כשרונותיו של הרב מיוחדים במינם. מספרים שבשעה שהרב יהודה ליב קגן זצ"ל בא לבקר את אביו של הרב, הרב משה סולובייצ'יק זצ"ל, בחאסלאוויטש אשר ברוסיה, שוחחו ביניהם בדברי תורה. במהלך השיחה, העיר רבי משה שהאורח טעה בציטוט מדברי הרמב"ם. הרב קגן הציע שישלחו את הנער הצעיר, יוסף דוב, להביא את ספרו של הרמב"ם כדי לבדוק את הנוסח (העלם היה באותה עת בגיל בר-מצווה). הרב משה זצ"ל הצהיר שאין בכך צורך שהרי בנו יודע את כל הרמב"ם בעל-פה, ואכן, מיד התחיל העלם לצטט את דברי הרמב"ם. גרסא דינקותא של הרב נשארה עמו עד סוף ימיו. על אף מחלתו הקשה והמחלישה, היה מצטט פרקים שלמים של הרמב"ם בעל פה.⁵ כדאי להוסיף את הסיפור בדבר בקשתו של רבי חיים לראות את החידושים של נכדו:

ושלח לו [= לר' חיים] הגר"מ [= הגאון רבי משה, אביו של הרב] את החוברת הזו [עם חידושי תורה של הרב], ואז היה גם הגאון ר' רפאל שפירא זצ"ל חותנו של הגר"ח זצ"ל במינסק. תיכף כשקבל הגר"ח זצ"ל את החוברת והביט בה, גברה עליו השמחה וקם ממשכבו ונסע לחותנו הגאון ר' רפאל זצ"ל עם החוברת בידו, ואמר לו ראה מה שבן בן בתך, ילד קטן שאינו בר מצוה, מחדש בתורה לאמיתה.⁶

עוד יש להדגיש, שמלבד כשרון הכתיבה, ניחן הרב בכשרון רטורי מעולה.

"The Rav was an intellectual colossus astride the various continents of human intellectual achievement and all forms of Jewish thought" (April 28, 1993/7 Iyar, 5753), p. 12 ועיין עוד שם, בעמ' 13 אודות הרב: "The Rav

Allen Goldstein, M.D., "Personal Glimpses of The RAV zt"l," *Jewish Action*. Vol. 53, no. 3 (summer 5753/1993), p. 26. הרב צבי שכטר סיפר לי שעקב ידיעותיו הרחבות של הרב סולובייצ'יק בענייני רפואה, לא הסכים הרב שניאור קוטלר זצ"ל, ראש ישיבת בית המדרש הגדול בלייקווד, לקבל שום טיפול רפואי למחלתו לפני שהתייעץ עם הרב.

Menahe Genack, "My Teacher, My Master," *Jewish Action* (לעיל הערה 4), עמ' 30.

הפרדס, ו, חוב' ז (תשרי תרצ"ג), עמ' 5 [= מסורה, ט (אדר תשנ"ד), עמ' ה]. וראה שם עוד דברים מפליאים אודות יוסף דוב הצעיר, וב"קונטרס חאסלאוויץ", אגרות הגר"ד הלוי, ירושלים תשס"א, עמ' רפב-רצא.

לדרכו של הרב בלימוד התורה

שיעוריו, דרשותיו, הרצאותיו ונאומיו משכו מאות ואלפי לומדים. הן בשפת היידיש והן בשפה האנגלית, דברי הרב היו מרתקים – לא פעם ישב הקהל, ואני ביניהם, מתוח מהתרגשות מתוך ציפייה לדבריו והסבריו.

היה הבדל מהותי בסגנון שיעוריו: השיעורים שניתנו לציבור הכללי היו מעשה אומן ומוכנים בכתב. הם התחילו בחלק של שאלות, תמיהות וקושיות, ועברו להסברים, תירוצים והבנה. לעומת זאת, במסגרת שיעוריו היומיים, בין התלמידים, התפתחו הדברים במהלך השיעור. הרב היה מנתח את האפשרויות השונות של הסברות, דוחה סברות אלו ומאמץ אחרות. התקיים משא ומתן ערני בין התלמידים לבין רבם, ולעתים קרובות בין הרב לבין עצמו. התוצאה היתה לימוד בצוותא ולא הרצאת דברים גרידא. התלמידים היו עדים למאמציו וקיבלו את המתודה, את תהליך החשיבה ואת דרך הלימוד של הרב.⁷ תלמידים העידו על יושרו האינטלקטואלי של הרב, ונכונותו להודות על האמת, וכי לא פעם היה מודה לדברי תלמידיו.⁸

כל זה השתלב בתלמודו של הרב, והעניק לדרך לימודו, דרך הלימוד ה"בריסקאי", גוון מיוחד.

שיטת בריסק

ראשית דבר יש להדגיש, שהרב היה הממשיך הגדול של שיטת בריסק, שיטת לימוד שתחילתה בבית סבו, הגאון רבי חיים זצ"ל, ר"מ בישיבת וולוויץ המפורסמת ואחר כך רבה של העיר בריסק דליטא. רבי חיים פיתח שיטת ניתוח המפרקת את סוגיית הגמרא לגורמיה ומרכיביה. הרב עצמו תיאר את השיטה והשווה זאת למדעים המדויקים. המדען מבקש לתאר את המציאות. אין אדם יכול לעמוד על עוצמתן של תופעות מוחשיות ולהכירן, אלא אם הוא יוצר קונסטרוקציות צורניות-כמותיות המקבלות ביטוי אידיאלי-נורמטיבי באמצעות נוסחאות ומשוואות מתמטיות. כך עושה גם איש ההלכה – הוא מחפש את

7 David Benovitz, "Redefining What it Means to Learn Gemara," *The Commentator*, Vol. 7 LVII, no.12 (April 28, 1993/7 Iyar, 5753), p.12, בתיאור השנים שלמד בשיעורו של הרב סולובייצ'יק (1967-1971).

8 עיין בסיפורים שמופיעים ב-*Jewish Action* (לעיל הערה 4), עמ' 37-36, במאמרו של מ' גרינברג. וכן ראה את דברי הרב נ' לם (N. Lamm), "The Rav: Stranger in a Foreign Land," *Rabbi Joseph B. Soloveitchik: Man of Halacha, Man of Faith*, ed. M.D. Genack (Hoboken, N.J., 1998), עמ' 229 ואילך.

הגורמים השונים המשקפים את החוקים והעקרונות האידיאליים-הנורמטיביים של ההלכה. הרב התבטא שביחס להלכה אין שואלים "למה" אלא "מה".⁹

רבי חיים ביקש להבין את הגמרא. כדי להבין את כללי הסוגיה, יש לרדת לשורשים ולנסות להבינם. בנוסף לכך יש להגדיר ולמייין את ההלכה. המתנגדים לשיטת ר' חיים כינו אותו בנימה של זלזול "דער כעמיקער" – הכימאי. ואמנם יש כאן פירוק למרכיבים וליסודות, שימת דגש על המיון והסיווג.¹⁰

ר' חיים העמיד לרשות ההלכה את המכשירים המתודיים הממציאים קטגוריות הלכתיות וסידר הנחות אפריוריות באמצעות מידת הפוסטולציה הטהורה. הוא גילה את הקונצפטואליזציה של ההלכה.¹¹ הרב זצ"ל הביא גם כמה דוגמאות

9 השווה לדברי הרב במאמרו, "קול דודי דופק", דברי הגות והערכה, ירושלים תשמ"ב, עמ' 13-9. ידידי, הרב נחמיה טיילור, סיפר לי משל נפלא בשם קרובו הרב יעקב רבינוביץ-תאומים, ר"מ בישיבת קול תורה בירושלים. יש להמשיל ארבע דרכי לימוד לארבע דרכים לבדיקת טיב הבד: להניח אותו תחת מיקרוסקופ, להפריד בין חוט לחוט, להשוות את הבד לבד אחר או למשש אותו. ר' חיים כאילו השתמש במיקרוסקופ כדי לראות את החלוקה הפנימית של הלכה – לראות מה שיש בה. ר' שמעון שקאפ הפריד בין הדבקים. כדי להסביר מה שנראה במיקרוסקופ – הוא היה שואל למה זה ככה. יש המשווים דין זה לאחרים (כמו הרוגצ'ובר, הרב יוסף רוזין בעל צפנת פענח). יש מי שממשש את ההלכה, להרגיש מהי ההלכה, כמו החזון איש.

10 דרכו של ר' חיים מתוארת בדברי הרב א"א קפלן, "על עריכת פירוש לתלמוד בבלי, צרכו ודרכו", דברי תלמוד, ירושלים תשי"ח, עמ' מב-מד; הרב שלמה זיין, אישים ושיטות, מהדורה שנייה, תל-אביב תשי"ח, עמ' 45 ואילך; ובמיוחד בדברי הרב אהרן ליכטנשטיין, "כך היא דרכה של תורת הרב"; לדרך לימודו של הגרי"ד סולובייצ'יק, עלון שבות בוגרים, ב (ניסן תשנ"ג), עמ' 106 ואילך (להלן "דרכה"). עיין עוד בדברי נכדו של הרב, רבי משה ליכטנשטיין, "סבא רבא", בעלון שבות בוגרים הנ"ל, עמ' 123 ואילך. בעמ' 124 הוא הסביר עניין העמדתו של ספר היד החזקה של הרמב"ם במרכז הזירה, כדי לעמוד על דרך הבנתה של הסוגיה. על אודות השימוש ברמב"ם בשיטת בריסק ועוד מאפיינים, עיין במאמרו של הרב פרופ' י' טברסקי, "The Rov," [Yitzhak Twersky], *Rabbi Joseph B. Soloveitchik: Man of Halacha, Man of Faith* (לעיל הע' 8), עמ' 16 ואילך וכן במאמרו של מאיר טברסקי, "A Glimpse of the Rav," [Mayer Twersky], הנ"ל, עמ' 94 ואילך. ראה גם בדברי שאול שטמפפר, הישיבה הליטאית בהתהוותה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 110 ואילך (שביסס את דבריו על דברי הרב זיין המוזכרים לעיל), וכן בדברי Norman Solomon, *The Analytic Movement: Hayyim Soloveitchik and his Circle* (Atlanta, 1993).

11 הרב יוסף דוב סולובייצ'יק, "מה דודך מדוד", דברי הגות והערכה, ירושלים תשמ"ב, עמ'

לדרכו של הרב בלימוד התורה

שהבולטת ביניהן היא עניין השטרות. עד ר' חיים, עניין השטרות היה מוגדר ככללים טכניים של כתיבה וחתימה, וחוקות המושרשות בדפוסי תגובה והנהגה פסיכולוגיים. אפשר לומר שר' חיים חתר למעשה

לקונצפטואליזציה מלאה של כל העניין, ולשם זה הסיט הצד הטכני מטיבורו של העניין, ובמקומו הכניס תכנים אידיאליים וקונסטרוקציות טהורות, וחולל תמורה מקיפה-הכול בלימוד הלכות אלו. השטר פשט את מציאותו המוחשית ונעשה עצם הגיוני טהור – חפצא של הגדת עדות מקורית, שאינה זקוקה לפעולת הגדה וקבלה בב"ד ולכל המסתעף מהן.¹²

מלות המפתח המייצגות ניתוח כזה ידועות היום לכל הלומדים בישיבות: "שני דינים", "דין מסויים", "חפצא" ו"גברא", "מעשה" ו"חלות", "מעשה מצווה" ו"קיום מצווה". ביטויים אלו הם הכלים המבטאים את הקונצפטואליזציה והדיאלקטיקה של שיטת בריסק בניתוח ההלכה.

הרב סולובייצ'יק כממשיך וכמשמר את שיטת בריסק

הרב אהרן ליכטנשטיין שליט"א העיר שהרב זצ"ל שמר את מורשת בריסק בנסיבות חדשות. ר' חיים חידש את דרך הלימוד שלו כניגוד לשיטת הפלפול, והעמיד את שיטתו כנגד יריביו מבתי המדרש שהתמחו בשיטת הפלפול. הרב שמר את תורת בריסק בעימות עם העולם המערבי, ובמיוחד עם עולם "מדעי היהדות" – "Wissenschaft des Judentums". הרב שלמד בברלין, הכיר את השיטות של חוקרי התלמוד וההיסטוריה ואף השתמש במחקריהם מפעם לפעם, אבל באופן עקרוני דחה את שיטתם, וזאת משני טעמים: ראשית, החוקרים עסקו בפכים קטנים ובזוטות. בדרך כלל הם התעניינו בגרסא, באילן יוחסין (סטמה) של כתבי-היד, בצורת הכלי, בריאליה, ולא בסברות, בהיגיון, בקונצפטואליזציה של הגמרא. יתר-על-כן, יש בדבריהם חשש של סילוף

75-78. הרב ליכטנשטיין, "דרכה" (לעיל הערה 10), עמ' 107, הביא כדוגמה את מצוות הישיבה בסוכה בליל חמישה עשר בתשרי והשווה זאת לאדם המעוניין בצד ההלכה ומסתפק למעשה בידיעה מה מחייבת מצווה זו, מהו שיעורה, מהו המבנה הדרוש ליצירת "סוכה" וכדומה. ר' חיים ביקש לדעת יותר – מה מהות החיוב של אדם בלילה זה. אכן, אדם אוכל בסוכה, אבל יש לברר אם האכילה היא המצווה, או שמא הדירה-ישיבה היא המצווה, והאכילה היא רק אמצעי לקיום המצווה.

12 "מה דורך מדוד", עמ' 78-79.

התורה, מאחר שדברי א-לוהים חיים מתוארים כתוצאה של תהליכים סוציו-היסטוריים או פסיכולוגיים.¹³

לא זו בלבד שהרב שמר את תורת בריסק, אלא הוא גם הוסיף ליצור בה וחדש חידושים רבים בתחומים שונים. נראה שהוא יצר דווקא בתחומים שלא היו מקובלים בעולם הישיבות. לעומת דודו, ר' יצחק זאב (הגרי"ז), שעסק בעיקר בעולמו של סדר קדשים, עסק הרב בסדר זרעים (בישיבה לימד מסכתות ברכות וחלה) ובסדר מועד (הרב לימד שבת, ערובין, פסחים, סוכה, ביצה, חלקים של מועד קטן, מסכת יומא, חלקים של ראש השנה ומגילה), ומסכתות נדה ומקואות.¹⁴ כמו כן, הוא לימד בישיבה יורה דעה ואבן העזר וחלקים של אורח חיים (קריאת התורה, הל' תפילין וציצית). לפעמים, הוא התמקד בנושאים מסוימים.¹⁵ בתקופה שבה למדתי בישיבה, הרב לימד מה שהגדיר "הפרקים היתומים" של המסכתות – החלקים האחרונים של מסכתות, כגון פרקים ו, ז, ח של בבא מציעא, סוף מסכת נדרים (פרק נערה המאורסה), סוף פ"ג ופ"ד של מסכת קידושין, חלק אחרון של מסכת שבת. כל זה אינו בא לומר שלרב זצ"ל לא היה כוח לחדש במסכתות הקלאסיות. בתקופות אחרות לימד את הפרקים הראשונים של יבמות, קידושין, גטין, בבא קמא, בבא בתרא (פ"ג), סנהדרין (כמעט כל המסכת), שבועות (פרקים ג-ז), חולין (פרק א-ב, ח) ומנחות, ועוד.¹⁶ בכולן הכניס את שיטת בריסק וחדש חידושים מאלפים ומפליאים שפקחו את עיניהם של הלומדים.

13 הרב ליכטנשטיין, "דרכה" (לעיל הערה 10), עמ' 114-115. וראה שם, עמ' 111, תיאור פגישתו של הרב ליכטנשטיין עם פרופ' ש' ליברמן המנחה. בעניין פעולת רדיית הפת, תמה פרופ' ליברמן איך ייתכן ללמוד סוגיה בלי לדעת ריאליה מציאותית-טכנית, וראה מה שהשיב הרב ליכטנשטיין על דברים אלה. ראה עוד אגרות הגרי"ד הלוי, עמ' ח-טו, מה שהסביר הרב בצעירותו את לשונות הרמב"ם בדפוס לעומת כתב-יד.

14 הרב ליכטנשטיין, "דרכה", עמ' 116. והשווה לדבריו בהספדו, מסורה (לעיל הערה 2), עמ' יב: "כשנכנסתי לשיעור מרן זצ"ל לפני למעלה מארבעים ושנים שנה, היה זה אחרי שבמשך שנתיים העביר שיעורים על מסכת שבת ולפניה על מסכת פסחים. עם כניסתי החלה תקופה, בת שנתיים וחצי, בה לימד, פעמיים ברצף, נדה ומקואות. ואני, לתומתי המטופשת, חשבתי שהתחומים המרכזיים של נשים ונויקין, הינם נחלת ראשי הישיבות הקלאסיים ויורשיהם; שעל קדשים השתלט ר' וועלוועלא (= הגרי"ז); ושמגרשו הביתי של הרב אינו אלא ברכות, מועד, חלקים מטהרות... ופרוריהם".

15 הרב ליכטנשטיין, "דרכה", עמ' 115-116.

16 יש בידי רשומות משיעורי הרב גם על מסכת נוזר ותענית וענייני אבילות. השווה לדברי הרב ליכטנשטיין בהספדו, מסורה, עמ' יג: "ועל מידת האיוולת למדתי רק בהמשך.

לדרכו של הרב בלימוד התורה

הרב היה כמעין המתגבר. היה מלמד אותה מסכת פעמים מספר, ובכל פעם חידש בה חידושים. היה חוזר על אותה סוגיה אחרי יומיים, ומחדש בה פירוש אחר, שונה לגמרי ומבריק יותר. הוא היה חוזר על נושאים פעם אחרי פעם, והיה חוזר על אותו יסוד של חידוש, ומקצת מן הפרטים קיבלו משמעות אחרת ומחודשת. וכל זאת, בנוסף לפנים חדשות בפרשנות שלו. סוגיות ונושאים שעברו תחת ידיו, מוינו ונוסחו ניסוח מחודד ונתגלתה בהם הבנה מחודשת.

במסגרת זו, תיאור דרכו של הרב בלימוד גמרא יכול להיות רק חלקי או נקודתי. באופן כללי, אפשר להבחין בכל זה כשלומדים את ספריו: שני כרכים של שיעורים לזכר אבא מרי ז"ל (ירושלים תשמ"ג, ותשמ"ה) ובקובץ חידושי תורה (ירושלים [ללא תאריך]).

למעשה, רק לימוד ממושך יכול להעניק ללומד את התחושה של כוחות הרב זצ"ל בלמדו את הסוגיה. כשלומדים פרק שלם, ועל אחת כמה וכמה מסכת שלמה, עם דברי הרב, בשיעור אחר שיעור, בדף אחר דף, בסוגיה אחר סוגיה, ורואים כיצד הרב מסביר ומגדיר, מסווג, מחדש, מחדד ומסכם. עומדים נדהמים מכוח היצירה הזה, במיוחד כ"מונחים" בתוך הסוגיות, ומשווים את דבריו לשיטות אחרונים אחרים, ולפעמים אף בהשוואה לשיטות הראשונים. קשה לתאר את עוצמת החוויה בלימוד כעין זה, פעמים רבות עומדים אנו נפעמים ובפה פעור לנוכח חידושו של הרב זצ"ל.¹⁷

נוסיף עוד ונדגיש, שרוב השיעורים שניתנו בישיבת רבנו יצחק אלחנן עסקו בפשט הסוגיה והגדרת יסודות הסוגיה והראשונים. יסוד דברי הרב בשיעורים

שליטתו בכל חדרי ההלכה היתה בטוחה; לא היה תחום שיסודותיו לא היו מחודדים בפיו", עיין שם לפרטים. וכן עיין במאמרו של סטנלי בוילן [Stanley Boylan], "Learning with the Rav: Learning from the Rav," *Rabbi Joseph B. Soloveitchik: Man of Halacha. Man of Faith* (לעיל הע' 8), עמ' 169 ואילך. אוסיף שמועה ששמעתי כשהייתי בישיבה שפעם אחת התבטא הרב זצ"ל: "ר' חיים התחיל את הדרך, ואני הבאתי אותה לשלמות" (Reb Haym initiated the *derekh* and I perfected it!).

¹⁷ כעין דבר זה התברר לי בשנת תש"ס, כשלמדנו במכון הגבוה לתורה פ"ד של מסכת יבמות, פרק החולץ. השתמשנו בחידושי הריטב"א למסכת יבמות, ח"א, בעריכת הרב רפאל אהרן יפה'ן זצ"ל, שהעיר על כל סוגיה וסוגיה וסיכם את שיטות הראשונים והאחרונים בהשוואה לדברי הריטב"א. אחרי כל סוגיה ולימוד שיטות הראשונים והאחרונים וסיכומן, למדנו שוב את הסוגיה עם דברי הרב זצ"ל, על פי רשומותיו של מורי ורבי, הגאון ר' צבי שכטר שליט"א. בכל פעם היה לרב מהלך חדש בסוגיה, הסתכלות אחרת, הבנה מעמיקה מבריקה ומחודשת יותר בסוגיה ובשיטות הראשונים. עמיתי במכון ואני

היה מבוסס על שני כללים: לתרגם את דברי הגמרא באופן נכון, ולחשוב בהיגיון.¹⁸ בשיעורים אלו במסכת הנלמדת, במסגרת הלימוד הפורמלי בישיבה, כמעט לא נוספו דברים בהשקפה, באגדתא או בפילוסופיה, מלבד השיעורים בענייני דיומא שניתנו לפני החגים.

הרב היה גם מקור להנהגות בית בריסק שלא עברו בצינורות המקובלים של חכמי בריסק בירושלים. הרב ראה בעצמו וקיבל מאביו את הנהגותיו של ר' חיים, רבה של בריסק. לאט לאט נפתח אשנב זה של מקורות מנהגי ר' חיים לכלל הציבור, ורושמי הנהגות בית בריסק משתמשים בכתביו ובשיעוריו כדי להשלים רשימות מנהגי ר' חיים.¹⁹

מעשה מצווה וקיום שבלב

בהטפדו על דודו, הרב יצחק זאב זצ"ל, שירש את מקומו של אביו ברכנות בריסק, העיר הרב זצ"ל שסבו פיתח מונחים חדשים בעולם התפילה, ביניהם "מעשה תפילה וקיום תפילה, קיום שבתפילה וקיום שבלב".²⁰ עניין זה של קיום שבלב זכה לפיתוח ייחודי בידי הרב, והוא הרבה ליישם אותו בכמה תחומים. גם כשמדובר בפעולה חיצונית של מעשה מצווה, קיום המצווה והגשמתה הם בלב פנימה. בכך איחד בכמה מצוות את חובת האיברים עם חובת הלבבות.²¹ אמנם פעולת המצווה היא עקימת השפתיים, הדיבור והאמירה, אבל הקיום של עמידה נוכח פני ה' הוא בלב. כך גם לעניין קריאת שמע: המעשה הוא דיבור, אבל הקיום של המצווה הוא קיום שבלב: קבלת עול מלכות שמים.

נדהמנו מעצמת תורתו בכל סוגיה וסוגיה. דברים אלו אמורים אף במה שנלמד על פי רשומות תלמידים שהבינו את תורת רבם, וקל וחומר שהדברים אמורים באותם שזכו לשמוע את דבריו במשך ארבע, חמש או שש שנים ויותר, יום יום, במסגרת של שעותיים עד ארבע שעות; הם זכו בחוויה אינטלקטואלית ודתית גם יחד.

18 שמעתי מתלמידי הרב, וכן נראה מעיון ברשומות התלמידים.

19 ראה למשל ספר הליכות הגר"ח, ערוך ע"י י' הרשקוביץ, ירושלים תשנ"ה, עמ' ו, הע' ג, שציטט קובץ מסורה; עמ' קא, הע' א, קובץ חידושי תורה מהגר"מ והגרי"ד; עמ' פא, הע' א, שיעורים לזכר אבא מארי. הג"ר שלמה פישר שליט"א העיר לי שהוא מתפלא על הדברים ה"חדשים" שנאמרו ונכתבו על ידי הרב זצ"ל שאינם ידועים מבית בריסק בירושלים.

20 "מה דורך מדוד", עמ' 79.

21 הרב ליכטנשטיין, "דרכה" (לעיל הערה 10), עמ' 116. וראה עוד בדברי ל' קפלן, "מאמר

לדרכו של הרב בלימוד התורה

הרב הרחיב רעיון זה למצוות שמחה ולדיני אבלות. אין קיום מצוות שמחה באכילת בשר הקרבן, ובזמן הזה – באכילת בשר ובשתיית יין בלבד. מי שאינו נהנה מאכילת בשר או שהיין מזיק לו, הייתכן שישמח באכילת בשר או בשתיית רביעית יין? אלא, יש כאן פעולת מצווה שמטרתה להגיע לידי קיום שמחה שבלב. נשים שאין דרכן בשתיית יין, מצוות שמחתן היא בלבישת בגדים חדשים.²² הוא הדין באבלות. אמנם פעולת המצווה היא ישיבה על הקרקע בבגדים קרועים, אבל אם האכל שנא את הנפטר, ואף ירש ממנו רבבות זהובים, וכעת הוא שמח במצב החדש שנוצר, אין כאן כלל קיום של אבלות. חז"ל תיקנו פעולות אבלות כדי להגיע לקיום שבלב של תחושת אבלות. אם אדם לא הגיע לתחושה זו, אכן לא קיים את המצווה.²³

הרב חידש דבר זה, כשבירר מהו היחס בין תשובה לבין מצוות הווידוי. הרמב"ם בריש הלכות תשובה הזכיר רק את מצוות הווידוי ולא הזכיר שיש מצווה של תשובה. עיון בכותרת ההלכות בתחילת הלכות תשובה העניק לרב זצ"ל את המפתח לפתור בעיה זו. שם כתוב: "חייב לעשות תשובה ולהתודות". נמצא שמעשה המצווה הוא אמירת הווידוי, אבל הקיום של תשובה הוא קיום שבלב.²⁴

הרב הוסיף וחידש כך גם במצוות שופר. אמנם יש מעשה תקיעה בפועל, אבל

ביקורת על הספר 'נפש הרב' מאת ר' הרשל [= צבי] שכטר, בד"ד, 7 (קיץ תשנ"ח), החלק האנגלי, עמ' 63 ואילך והע' 22.

22 לעניין שלמי שמחה, ייתכן שבנוסף לעצם הקיום שבלב, יש גם מצוות אכילת קדשים, וכן ייתכן שיש מצווה לשחוט שלמי שמחה, עיין במקורות שהובאו להלן בעמ' 214 ובהע' 8 שם.

23 ראה הרב י"ד סולובייצ'יק, על התשובה, ערוך ע"י פ' פלאי, ירושלים תשל"ה, עמ' 41–40 וביתר פירוט ובהירות בשיעורים לזכר אבא מרי ז"ל, ח"ב, ירושלים תשמ"ה, עמ' קפח–קצ. לעניין קיום שבלב של אבלות, ראה עוד בהספדו של הרב על הרב חיים הלר זצ"ל, "פליטת סופרים", דברי הגות והערכה, עמ' 137 ואילך. ראה עוד בספר שיעורי הרב על עניני אבילות ותשעה באב, נערך ע"י ר"א קניגסברג, ירושלים תש"ס, "עניני אבילות", עמ' כד–כה, עט ואילך. הרב זצ"ל היה ער לקושיה על שיטתו באבילות מדברי רש"י במסכת סוכה כה ע"א, ד"ה טירדא דרשות: "שאף על פי שהוא חייב לנהוג אבילות של נעילה רחיצה וסיכה להראות כבוד מתו, אינו חייב להצטער", וברשימות השיעורים למסכת סוכה, נערך ע"י רצ"י רייכמן, קליבלנד תשנ"ד, עמ' צז–צח, הרב הסביר את דברי רש"י אליבא דשיטתו שאבילות הוא קיום שבלב, ע"ש.

24 על התשובה, עמ' 45–37.

מעל ומעבר למעשה המצווה של השופר, יש קיום שבלב של תפילה.²⁵ פעם הרב הגדיר אותו כשירה, ופעם כצעקה. לעניין הצעקה בשופר יש משמעות מיוחדת במנהג התקיעה במוצאי יום הכיפורים.²⁶

אחרי העיון בדברי הרב מקבלת המצווה משמעות נוספת וחדשה, ולעשיית הגברא נלווית עליית דרגה משמעותית.

פשט בסוגיה בתורת הרב סולובייצ'יק

פרסומו של הרב נבע מכוחו בניתוח למדני של השיטות, הסברי המחלוקת בין הרמב"ם לבין הראב"ד, הקירות בגופי הלכות, וסברות להסביר או ליישב שיטות שונות. החיבורים שיצאו לאור לאחרונה מביאים רק דברים אלו, אך הם מתעלמים מדבריו בפרשנות הסוגיה ובעיסוקו במה שנקרא "הפשט הקטן" ("קליין פשט" בידיש). אמנם, כשם שהרב היה מקורי בהסבריו לשיטות הראשונים והפוסקים, כך הפרשנות שלו בסוגיות, ביאורי הקשיים, והטיפול

25 על פי הסוגיות במסכת ראש השנה הרב הוכיח שיש שני דינים בתקיעת שופר. יש מעשה מצווה של שופר, וכדברי הגמרא בראש השנה, דף כח: "שלחו ליה לאבוה דשמואל: כפאו ואכל מצה - יצא. כפאו מאן... אמר רב אשי: שכפאוהו פרסיים. אמר רבא, זאת אומרת: התוקע לשיר - יצא. פשיטא, היינו הך? - מהו דתימא: התם אכול מצה אמר רחמנא והא אכל, אבל הכא - (ויקרא כג, כד) זכרון תרועה כתיב, והאי מתעסק בעלמא הוא, קא משמע לך". משמע שאין שום קיום מיוחד של זיכרון תרועה, דהיינו קיום שבלב, אלא שיש מצווה פיזית בלבד, וזה מקיימים אפילו בלי כוונה. אבל הרב הוכיח שיש קיום שבלב בשופר: א) על פי הסוגיה בראש השנה כו ע"ב: "מר סבר: בראש השנה - כמה דכיף איניש דעתיה טפי מעלי" ודברי רש"י שם: "בתפילתו פניו כבושין לארץ טפי עדיף, ולכך בראש השנה דלתפילה ולהזכיר עקידת יצחק בא, בעינן כפופין". ב) מעצם הצירוף של שופר ותפילה (ברכות שמונה עשרה של מוסף) משתמע שיש אותו סוג קיום, מלבד מה שנמצא בסוגיה בראש השנה טו ע"א: "אמרו לפני מלכיות, זכרונות, ושופרות כדי שתמליכוני עליכם, כדי שיעלה זכרוניכם לטובה, ובמה בשופר" והסביר הרב שאין תפילה דרך הפה בלבד אלא גם דרך השופר. ג) בסוף ברכת שופרות אומרים "כי אתה שומע קול שופר ומאזין תרועהו" וזה דומה ל"שומע תפילה כל בשר עדיך" - הרעיון הוא עניין תפילה. ד) הסוגיה בראש השנה כו ע"א: שופר "כיון דלזכרון הוא, כבפנים דמי" - פירוש הדבר ששופר מצביע על נוכחות של ה', וזאת תכונה של תפילה. על פי כל זה, הרב הסיק שיש שני דינים במצוות שופר: המעשה המצווה שיש בוה קיום של מצות שופר. מעל ומעבר לזה, יש עוד קיום שבלב דומה לתפילה ולכתחילה צריך לקיים גם קיום מצות שופר שבלב.

26 עניין השירה מבואר להלן בשיעור "שירה וגילוי שכינה בראש השנה" (עמ' 41 ואילך), וכן בנוראות הרב: שני שיעורים בעניני ראש השנה מאת מרן רבנו יוסף דוב הלוי

לדרכו של הרב בלימוד התורה

ברצף ובהקשר הסוגיה, היו חשובים בעיניו, ופירושו, גם בשטח זה, היו חדשניים ומקוריים.

כמו כן, הרב דן הרבה פעמים בשאלה: כיצד למד הרמב"ם את הסוגיה? כדאי לצטט מדברי ההקדמה של הגאון רבי איסר זלמן מלצר זצ"ל, תלמידו של הגאון ר' חיים מבריסק זצ"ל (סבו של הרב), לחלק ג של ספר אבן האזל על הרמב"ם, "ספר קנין", ירושלים חצר"ת:

והנה מצאתי לנכון לכתוב איזה דברים על דרך החדושים בכלל, ועל דרכי החדושים והביאורים בספרי. החדושים החשובים וראויים לתשומת לב מיוחדת המה אלה אשר יהי' מהם תועלת להמעיינים בדרכי הסברא, כאלה המה השיעורים בהשיבות. אולם אם נבוא לדרכי החדושים על סדר הרמב"ם אשר מטרתם לבאר כל חמירא בדבריו, לא יתכן להעמיד הכל על כלל זה שמה שאין בזה העמקה בסברא לא יבא בקהל כחדושים, כי לא בכל מקום יהיו הביאורים והישובים האמתים דוקא בדרכי החלוקים והגדרות בעמקי הסברא. ואם אמנם דרך החדוש שיצא מזה תועלת למעיין הוא דוקא לנתח יסודות ההלכה ולהגדיר גדריה, שכן הורה לנו אדמו"ר גאון ישראל בשיעוריו כאשר יראה המעיין בספרו המאיר עיניים "חדושי רבנו חיים הלוי", אבל לא בכל מקום אשר יקשו לנו דברי הרמב"ם אפשר ליישב בדרך זה. הרבה פעמים יתכן שאין שם מקום להגדרות וחלוקים, והבאור האמיתי יוצא מתוך עיון בהבנת הסוגיא ובבירור פירושי הראשונים, וגם בזה דרושה התעמקות ועיון רב.²⁷

כמדומני שהרבה מקרים שבהם התקשה הרב זצ"ל בפשט הסוגיה היו כתוצאה מסתירה בין דברי הרמב"ם וניסוחו את ההלכה ובין הסוגיה העומדת לפני הלומד. פעמים הרב התקשה מאוד בנוסח הגמרא לעומת ניסוח ההלכה בדברי

סולובייצ'יק זצלה"ה, ערוך ע"י ב' דוד שרייבר חלק א, ניו-יורק 1996 (אנגלית). התקיעה כצעקה מוזכרת גם בספרו ימי זכרון, ירושלים תשמ"ו, עמ' 141-140. לעניין תקיעת שופר בסוף יום הכיפורים, ראה להלן, עמ' 197 ואילך.

²⁷ עיין בהמשך דבריו שם; וכן עיין עוד בספרו של הרב שלמה יוסף זוין, אישים ושיטות, עמ' 343 ואילך; שטמפפר, הישיבה הליטאית בהתהוותה, עמ' 110 ואילך; וכן עיין בהקדמת הרב חנוך העניך אייגש לספרו מרחשת.

הרמב"ם, והציע אפשרות שהיתה לפני הרמב"ם גרסה אחרת בסוגיה.²⁸ ויש שהרב הציע פרשנות אחרת בכל הסוגיה, פרשנות מחודשת ומבריקה, ועל פי פשט זה הציע הסבריו.²⁹

הלכה ודרוש בשיעורי הרב סולובייצ'יק ודרשותיו

אחד המאפיינים את שיעורי הרב שניתנו לפני הציבור הכללי הוא מעשה המרכבה של הלכה ודרוש. בהרבה מהשיעורים לזכר אביו ("יארצייט שיעורים"), וכן בשיעוריו-דרשותיו בנושא התשובה ("כנס תשובה"), דרשותיו לפני ועידות המזרחי ובהן הנאום שנשא לרגל יום העצמאות – "קול דודי דופק" – וכל שכן בהספדים שונים שנשא, יש סינתזה מופלאה של הלכה ואגדה. בדרך כלל היה הרב זצ"ל פותח בכל ההודמנויות האלה בדברי גמרא או הלכה, ומנתח את הדין ההלכתי בדרך הבריסקאית. אחרי שהסביר, הגדיר ומיין את פרטי ההלכה, היה הרב ממשיך להציע הסברים רעיוניים ולשלב מדרש ופרשנות המקרא כדי לתאר את הנושא (בשיעור או דרשה) או את האישיות (בהספד).

באופן כזה הוסברו והשתלבו דיני קדושה ראשונה ושנייה של הארץ עם תורה שבכתב ותורה שבעל פה כמקדשים את הארץ (שיעורים לזכר אבא מרי ז"ל, ח"א, עמ' קסט ואילך). הרעיון ההלכתי של ראש חודש זכה לפיתוח מיוחד בהספדו על הרב זאב גולד זצ"ל. דיני גרות זכו לפיתוח הלכתי מיוחד בדרשתו על אודות מדינת ישראל ופורסמו ב"קול דודי דופק". דיני מילה וטבילה בגרות השתלבו בהטעמה עם רעיונות של "עם" לעומת "גוי", "מחנה" לעומת "עדה", "חסד" לעומת "קדושה", "לבדיות" לעומת "בדירות".³⁰ ההבחנה בין קדושת ארץ ישראל ושם ארץ ישראל³¹ קיבלה הרחבה בדרשתו לפני ועידת

28 ראה להלן "מזיגת הכוס בליל הסדר", עמ' 211 הע' 2.

29 עיין להלן בשיעור של הרב "נטילת ערבה והקפת המזבח" (עמ' 57 ואילך) וכן להלן "חרוסת – מהות המצוה", עמ' 204 ואילך, ובמיוחד עמ' 206 ואילך.

30 ראה ניתוח של מאמר זה בדברי י' רוטשילד, "דפי הדרכה ועיון ל'קול דודי דופק'", מבחר המסה והמאמר, ירושלים תשל"א, עמ' 198-208. ברור שהרב שילב כאן גם רעיונות של הפילוסופיה המודרנית, ראה בדברי פ' פלאי, "הדרוש בהגות הרב סולובייצ'יק – מיתודה או מהות?", דעת, ד (תש"ם), עמ' 111-128, וכן להלן "שילוב של מחשבה והלכה" (עמ' 34 ואילך).

31 הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק, חמש דרשות, ירושלים תשל"ד, עמ' 92-93. עיין להלן "הלכות התלויות בשם ארץ ישראל" (עמ' 226 ואילך).

המזרחי, והשתלבה עם הרעיון של קדושת ישראל, ברית אבות וברית סיני. מונחים הלכתיים, כגון: "מעשה מצווה" לעומת "קיום שבלב", ו"יחיד" ו"קרוב יחיד" לעומת "כנסת ישראל" ו"קרוב ציבור", שולבו עם רעיונות התשובה ועמיד עם ישראל, בדרשות על התשובה.³²

לפעמים, הפך הרב את הסדר והיה מסביר את הרעיון האגדתי באמצעות הלכה. אביא כאן דוגמה אחת. כדי להסביר את הרעיון התיאולוגי של המתקת הדין על ידי ריבוננו-של-עולם, הביא הרב את יסוד ה"משהו" ההלכתי ביורה דעה, והדגים כיצד יש איסורים כגון יין נסך, שאף הכמות המזערית ביותר אינה מתבטלת. המסקנה שהרב הסיק היתה שאין הקב"ה מחשיב את הכמות אלא את האיכות. על פי זה פירש הרב פירוש חדש בפסוקי תהילים (קמו, ד-ה) "מונה מספר לכוכבים, לכולם שמות יקרא; גדול אדונינו ורב כח, לתבונתו אין מספר". שאל הרב: מפני מה נאמר "לתבונתו אין מספר" ולא 'לתבונתו אין קץ' או 'אין גבול'? אלא, כך הוא הפירוש: אמנם הקב"ה מונה מספר לכוכבים, בכל התבל, ובכל זאת "לתבונתו אין מספר" – לתבונתו אין סופית של הקב"ה, אין למספר כל משמעות – בעיניו אף לגרגיר הקטן, למשהו הזעיר, יש ערך שבכוחו לאסור את הכל.³³

מפעם לפעם, ובמיוחד בשיעורים שנתן לבעלי בתים, היה הרב סולובייצ'יק מסביר דברי אגדתא. בדרך כלל קרה הדבר כשהשיעור הגיע לקטע של מדרש. לעתים קרובות לא דילג הרב על קטעים אלו, אלא הסבירם. כך למשל, בשיעוריו בבית כנסת מוריה בלילות שלישי, לא דילג הרב על דברי האגדתא, כפי שמשקף ברשימות השיעורים על מסכת סוכה, ערוך ע"י הרצ"י רייכמן, ניו יורק תשנ"ד. לדאבון לב שומעי לקחו, הספרים והמאמרים שיצאו לאור לאחרונה, אינם מצליחים למסור את הדברים כראוי, וחלק מהם אף משמיטים חלקים אלה לגמרי.³⁴ נושאי הדרוש, האגדה ופרשנות התנ"ך היו חביבים מאוד

32 על התשובה, עמ' 37 ואילך, והוזכר לעיל; עמ' 69 ואילך, והוזכר להלן עמ' 32-33.

33 על התשובה, עמ' 267-268. בהרצאה אחת, הציג הרב אותו רעיון שהקב"ה מתחב אפילו את האדם השפל ביותר ע"י ניתוח סיפורו המפורסם של י"ל פרץ, "בונטשה שווייג". לכיוונים אחרים בדרשותיו של הרב סולובייצ'יק, ראה מאמרו של פ' פלאי הנ"ל, עמ' 111-128; וכן, ראה דיוקן של הרב סולובייצ'יק כדרשן בספרו של חיים ראובן רבינוביץ, בני בינה, ירושלים תשל"ב, עמ' 58-59. ראה עוד בספרו בשפה האנגלית של ד"ר אהרן לוסטיגר, דרשות הרב (Derashot HaRav: Selected Lectures of Rabbi Joseph B. Soloveitchik [New Jersey, 2003]), עמ' 223 ואילך.

34 לדוגמה, ברשימות השיעורים מופיעים מפעם לפעם דברי אגדתא, וראה עוד דברי הביקורת

על הרב; דרכו וחידושו בנושאים אלה עדיין זקוקים למחקר שיגאל אותם מן האפלה שהם שרויים בה.³⁵

שיעורים לזכר אביו ("יארצייט שיעורים")

מחקר חדש מעלה שדרכו של הרב זצ"ל בשיעורים המפורסמים שאמר לזכר אביו רבי משה זצ"ל (היארצייט שיעורים) היתה יוצאת דופן. אבינועם רוזנק³⁶ הציע, שבניתוח הסוגיות במסגרת שיעורים אלו הלך הרב בעקבות הרמן כהן, ולא בדרכה של בריסק. כדי להוכיח טיעון זה, מראה רוזנק כיצד בתיאורו את "איש ההלכה", הבנתו את ההלכה ואת המציאות, דרכי המחשבה, ההכרה היצירתית, וההקבלה בין תכלית ההלכה, שהיא העשייה ההלכתית-מוסרית, לבין הפעילות המוסרית כתכלית הפילוסופיה, השתמש הרב במינוחים, קטגוריות אידיאליות ומודלים פילוסופיים הרווחים בשיטתו של הרמן כהן, מייסד אסכולת מרבורג. רוזנק ממשיך לסכם ולנתח את עבודת הדוקטורט של הרב סולובייצ'יק, במגמה ספציפית להוציא ולהסביר את המודלים הנאו-קנטיאניים שבהם השתמש הרב זצ"ל. רוזנק התמקד ב"מקור" ו"נתון", ב"כלל" וב"פרט" וביחסי הגומלין שביניהם. כדי לברר סוגיות אלו, השווה הרב את הרעיונות של הרמן כהן, פול נטורפ, היינריך מאיר וארנסט קאסירר מאסכולת מרבורג, ועימת ביניהם.

אחר הדברים האלה סקר רוזנק את שיטת בריסק. דרכה של בריסק, כאמור לעיל, היא לנתח את הטקסט התלמודי כדי להגיע למרכיביו, כשהדגש הוא על החלקים השונים של הסוגיה, הגדרותיה והקטגוריות שלה. לעומת ר' חיים,

של ל' קפלן (לעיל הע' 21), עמ' 74 ואילך, השייכים לדברים אלו. דברי האגדתא והדרוש של הרב לעניין ההגדה של פסח היו ידועים לכל באי שיעוריו החל מפורים עד כלות חג הפסח, אולם אין זכר לדברים אלו בהגדה של פסח שיח הגרי"ד, שהוציא לאור ר' יצחק אבא ליכטנשטיין, ירושלים תשנ"ה, על פי סרטי הקלטה משיעורי הרב בין השנים תשכ"ח – תשל"ז עם דברים ששמע מסבו, הרב סולובייצ'יק, וקצת מרשומות של תלמידי הרב. לפיכך יש מקום להוציא לאור הגדה נוספת, מבוססת על השיעורים האלה בלי השמטת דברי דרוש ואגדתא.

35 לעניין פרשנות המקרא ודברי הגות, אין לך נאה יותר מחיבורו של הרב "איש האמונה הבודד" (*The Lonely Man of Faith*), ששילב פרשנות המקרא על שני הפרקים הראשונים של ספר בראשית עם פילוסופיה; ראה עוד להלן "שילוב של מחשבה והלכה" (עמ' 34 ואילך).

36 דברי רוזנק נמצאים במאמרו "פילוסופיה ומחשבת ההלכה: קריאה בשיעורי התלמוד של

לדרכו של הרב בלימוד התורה

אסכולת מרבורג – כהן, נטורפ וקאסירר – ניסתה לחפש את המקור ואת הכלל, שיאחדו את כל המרכיבים והפרטים, דבר שלא עניין את ר' חיים, את בניו ואת תלמידיו.

לאור מבוא זה, ניתח רוזנק את השיעור של הרב "כבוד ועונג שבת" (שיעורים לזכר אבא מארי ז"ל, ח"א, ירושלים תשמ"ג, עמ' נ ואילך) כדי להוכיח את התזה שלו. החלק הראשון של השיעור הוא לפי דרכה של בריסק, ניתוח הטקסט כדי להגיע למרכיביו. אולם הרב לא עצר כאן, אלא המשיך להשתמש במושג לוגי ממשנתו של הרמן כהן – הקורלציה המבטאת את היחס הלוגי בין חלקי ההכרה השונים. כשברקע הקורלציה בין "דרבנן" (כבוד ועונג) לבין "דאורייתא" (שמור וזכור), התחיל הרב זצ"ל לחפש את הכלל והמקור המאחד את כל הפרטים, ובסופו של דבר הסיק שמדובר בעמידה לפני השכינה. במהלך טיפוסים לאסכולת מרבורג חזר הרב מן הכלל והמקור, כדי לבאר פרטים מסוימים, כגון, הדינים כשחל יום טוב בשבת, כשפרטי דינים אלו משקפים את המקור ואת הכלל.

רוזנק אינו עוצר כאן, אלא ממשיך לנתח איך למעשה התייחסו ר' חיים והגרי"ז לאותן סוגיות. רוזנק מדגיש שבפועל הם הסתפקו בניתוח המרכיבים בלבד. לדעת רוזנק, ברור שהרב הרחיק לכת מעל ומעבר לשיטת בריסק בשיעור זה ובשיעורים אחרים בשני הכרכים של שיעורים לזכר אבא מארי ז"ל.

נראה לי שיש מקום להסתייג מדברי רוזנק בקביעת כלל זה בשיעורי הרב. רוזנק התייחס רק לשלושה שיעורים בתוך שני כרכים של שיעורים אלה. ברור שבשיעוריו ובפרסומים כמו אלו שבספרו קובץ חידושי תורה, השתמש הרב בשיטת סבו, אביו ודודו כדי לנתח את הסוגיות שלמד. וכן נראה בדרשות שנשא בהלכות תשובה. לכאורה, אפשר לקבל את קביעתו של רוזנק רק בכמה מן השיעורים שנאמרו לזכר אביו, שבהם השתמש הרב בדרך שהתנשאה מעל ומעבר לשיטות אבותיו מבית בריסק, ובזה יש חידוש מיוחד.³⁷

הרב י"ד סולובייצ'יק לאור מודלים ניאוקאנטיאניים, אמונה בומנים משתנים: על משנתו של הרב יוסף דב סולובייצ'יק, עורך א' שגיא, ירושלים תשנ"ז, עמ' 275–306.
37 ראה עוד: ש' פיק, "הרב": ביוגרפיה וביבליוגרפיה, בד"ד, 6 (חורף תשנ"ח), חלק אנגלי, עמ' 28–30.

הסברים למנהגים ודינים

תחום מיוחד שעסק בו הרב סלובייצ'יק הוא עולם המנהגים והסברתם, כדי שאלו יהיו רלבנטיים אף ליהודי המודרני. הרב הציע הסברים למנהגים בתחומי אורח חיים ויורה דעה שהיו תואמים בדרך כלל לחקירות, להסברים ולפירושים שנתן במסגרת השיעורים או הדרשות שלו. הרב לא אהב לומר שמנהג או דין מדרבנן הוא "מנהג בעלמא" או "איסור בעלמא", אלא בדרך כלל, כל דבר שחז"ל תיקנו או הנהיגו, יש לו "כתובת" בתורה, דהיינו אפשר לסווג אותו תחת איזה מצווה או דין דאורייתא. חז"ל לא חידשו קטגוריות חדשות, אלא השתמשו בדינים הקיימים, והוסיפו תקנות, גזרות, איסורים ואף מנהגים בתוך המסגרת הקיימת של המצוות או דיני התורה.³⁸

כילד בעיר הרטפורד שבמדינת קונטיקט שבארה"ב, הייתי מתפלל במניין של פליטי גרמניה ואוסטריה. שם ספגתי מנהגים המהווים לגבי גירסא דינקותא. כשיצאתי מארבע האמות המצומצמות של עולם זה, למדתי שיש בישיבות האשכנזיות מנהגים אחרים, ומנהגי השונים גרמו לפעמים ללעג מצד מכרים וחברים. מנהג מיוחד היה ליהודי גרמניה לשיר בניגון שמח את כל הווידוי הארוך – "על חטא" – בליל כל נדרי ובחזרת הש"ץ ביום הכיפורים. כבודד בעולם הליטאי והחסידי, ללא השתייכות לקבוצה של יהודים הנוהגים כמנהג יהודי גרמניה, היה קשה לי להתמודד עם ביקורת חברים ותמיהת יידיים.

כל זה – עד ששמעתי את הדרשה של מו"ר הרב זצ"ל בכנס התשובה שלו בשנת תש"ל. השיעור עסק בהבדלים שבין תשובת היחיד לתשובת הציבור. על פי דברי הרמב"ם בפרק א מהלכות תשובה (הל' ב-ד) חילק הרב בין כפרת שיעיר המשתלח, לבין כפרות יום הכיפורים, הייסורים ויום המיתה. עיקר כפרת שיעיר המשתלח היא על כנסת ישראל המהווה יחידה בפני עצמה (ולא אוסף של יחידים או שותפים), לעומת כפרת הייסורים ויום המיתה המכפרים על חטאי היחיד. הרעיון של היחידה המיוחדת של כנסת ישראל, לעומת כל יחיד ויחיד לעצמו, משתקף גם במיקום הווידוי של היחיד, לעומת וידוי הציבור, בתפילות יום הכיפורים. הווידוי של היחיד נאמר אחרי התפילה, לעומת וידוי הציבור, שמקומו במסגרת ברכת קדושת היום. בנוסף לזאת, לווידוי של היחיד אין כל הקדמה. האדם מפיל תחינתו לפני בוראו וסומך על

38 וכבר עמד על נושא זה הרב צבי שכטר, נפש הרב, ירושלים תשנ"ד, עמ' כד ואילך, ועמ' עד. ראה עוד להלן, עמ' 114, הע' 1.

רחמיו, מה שאין כן הווידוי של הציבור, שיש לפניו דברי ריצוי ופיוס. על פי דברי הרב, ההסבר הוא בכך שווידוי של היחיד הוא של כל יהודי כפרט והיחיד הוא המבקש כפרה, אבל וידוי של שליח הציבור הוא וידוי של כנסת ישראל המיוצגת על ידי ציבור מתפללים זה, וכנסת ישראל היא התובעת כפרה. מכיוון שקיים בטחון בהקב"ה שכנסת ישראל לא תתחייב השמדה וכליה, ויש הבטחה שכנסת ישראל אכן תזכה לכפרה, ממילא יש מקום לשיר את הווידוי בשמחה, וכמנהג יהודי גרמניה.³⁹

על פי מתכונת זו הכניס הרב תוכן חדש לחזרת הש"ץ של תפילת כל יום. היחיד מתפלל את תפילת העמידה שלו, ורצוי שהיא תהיה במסגרת מניין, כדי לקיים תפילה בציבור. אבל בסופו של דבר, יש כאן רק תפילת היחיד במסגרת נעלה יותר. אבל בחזרת הש"ץ נוסף ממד חדש של תפילה. אין זו תפילה סתם כדי להוציא את "עמי הארץ", אלא יש כאן מישור חדש של תפילה – תפילת הציבור הדומה לקרבן ציבור, כשהבעלים היא כנסת ישראל. ממילא, יש מקום לעמוד במשך כל חזרת הש"ץ, ולא להפסיק בעניית "ברוך הוא וברוך שמו", כדי לצאת ידי חובת הממד החדש של תפילת הציבור.⁴⁰

בשיעורים הוסיף הרב שהוא הדין לעניין תקיעת שופר. תקיעות דמיושב הן תקיעות של היחיד, שכן כל יחיד ויחיד חייב לשמוע קול שופר. אבל תקיעות דמעומד הן תקיעות של הציבור, ובהן יש קיום חדש ומיוחד. הרב הזכיר פעמים רבות את שיטת רש"י לפי הסברו של בעל "כפות תמרים", שהשילוב של תפילה ושופר בראש השנה הינו מדאורייתא, וכמובן, דבר זה מצביע על הייחוד של תקיעות דמעומד כקיום של הציבור.⁴¹

39 הדרשה נמצאת בספר על התשובה, עמ' 92-69. בעמ' 91 מוזכר מנהג גרמניה לשיר את "על חטא". בעמ' 78 נמצא העניין שכנסת ישראל אינה מתחייבת כליה – נוסח הברכה של קדושת היום של יוה"כ הוא: "מלך מוחל וסולח לעוונותינו ולעוונות עמו בית ישראל ומעביר אשמותינו בכל שנה ושנה" – "עוונותינו" כיחידים, "ולעוונות עמו בית ישראל" כציבור. אבל "אשמותינו" הוא של יחידים בלבד מכיוון ש"אשמה" היא מלשון שממה, שהעבירה מביאה כליה על החוטא. רק יחיד יכול לבוא לידי כליה ושממה, אבל כנסת ישראל אינה יכולה לבוא לידי כך, וממילא יש בטחון שתהיה כפרה לכנסת ישראל.

40 ראה דברי הרב, "ענין חזרת הש"ץ", מסורה, ה (אדר תשנ"א), עמ' ו ואילך, וכן הרב צבי שכטר, נפש הרב, עמ' קכג-קכח.

41 הדבר נמצא גם כן בדרשה, על התשובה, עמ' 85, וכן עיין בנוראות הרב: שיעורים על הלכות סליחות, שופר ולולב ודרשות על עניני סליחות וראש השנה מאת מרן רבנו יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק זצלה"ה, ערוך ע"י ב' דוד שרייבר, חלק ט, ניו-יורק 1998

במישור אחר לגמרי: בהיותי תלמיד בישיבת רבנו יצחק אלחנן בניו-יורק (בישיבה אוניברסיטה), היה מפורסם כדבר פשוט הסברו של הרב למנהגי האבלות בספירת העומר ובימי בין המצרים. אין כאן סוג אבלות מחודש, אלא הקבלה לשלוש הדרגות של האבלות: שבעה, שלושים, וי"ב חודש. תקופת ספירת העומר וכן תקופת בין המצרים אינן יכולות להיות חמורות יותר מאבלות של י"ב חודש. אבלות תשעת הימים מקבילה לשלושים, ותשעה באב עצמו דומה לשבעה ואנינות.⁴²

שילוב של מחשבה והלכה

בשיעוריו והרצאותיו הציבוריים, בהסבירו מחלוקות בין הראשונים, הזדקק הרב סולובייצ'יק לפעמים להסברים מתחום המחשבה. ידועה, למשל, המחלוקת המפורסמת בין הרמב"ם לבין הרמב"ן (ספר המצוות, עשה ה) אם מצוות תפילה היא מדאורייתא או מדרבנן. לפי הרמב"ם, יש חיוב מן התורה להתפלל בכל יום, ולפי הרמב"ן, מן התורה יש חיוב להתפלל לכל היותר בעת צרה. מחלוקת זאת זכתה להסברים שונים, כשלכל צד הובאו ראיות שונות ונפקותות להלכה, אבל חסר הסבר מהותי למחלוקת ביניהם. והנה, הרב זצ"ל גרס שאין מחלוקת מהותית ביניהם, אלא כל המחלוקת היא בהגדרת "עת צרה". הרמב"ן סבר שעת צרה היא כפשוטה – צרה פיזית ממשית, סכנת הכחדות כתוצאה ממלחמה, מבצורת, מרעב או ממגיפה. אבל הרמב"ם גרס שמדובר בצרה חבויה ופנימית, קיומית אקזיסטנציאלית. כל יום הוא יום צרה לגבי אדם שחייו קצובים ותלויים ברצונו של הקב"ה.⁴³

הרב דאג מאוד לנשמת תלמידיו, והשתדל שדרך לימודם את התלמוד וההלכה לא תהיה חוויה אינטלקטואלית בלבד, אלא שיהיו להם רגש יהודי וחוויה נפשית של היהדות. מסיבה זאת היה מלמד את תלמידיו רעיונות חסידות, ואפילו תיבל את שיעוריו במעשיות, כדי להצביע על הצורך בלהט ובתשוקה

(אנגלית), עמ' 92 ואילך. שם ציטט הרב את סבו, שבראש השנה עדיף לעמוד במשך כל תורת הש"ץ, כדי שלכל אחד יהיה קיום של תקיעות על סדר הברכות. (שם. בעמ' 29, הסביר הרב גם את עניין העמידה בחזרת הש"ץ ביתר ימות השנה.) עיין עוד בפ"ט מהל' תפילה לרמב"ם, ה"ג, ובפירוש יד פשוטה.

42 נפש הרב, עמ' קצא. דוגמאות נוספות של הסברי הרב למנהגים, עיין להלן "שירה וגילוי שכינה בראש השנה", עמ' 47 ובהע' 11, וכן "בדיני ליל פורים" (עמ' 105 ואילך).

43 עיין ר"א בית דין, פרקים במחשבת הרב י"ד הלוי סולובייצ'יק, ירושלים תשמ"ד, עמ' 61-63. השווה לדברי הרב ליכטנשטיין, "דרכה" (לעיל הערה 10), סוף עמ' 116, ועמ' 117.

ליהדות ולתורה.⁴⁴ דוגמה יפה לזה הוא סיפור שהרב חזר עליו לכל הפחות שלוש פעמים, על אודות סעודה שלישית בבית המדרש של חסידי מודזיץ בוורשה שבין המלחמות:

לא הרחק ממקום מגוריה של משפחתי היה שטיבל [בית מדרש] של חסידי מודזיץ, שם אכלתי לעתים סעודה שלישית... אני זוכר מקרה אחד, כשהייתי ילד קטן בעל רגלים קצרות ["א קליינער יידעלה מיט קורצע פיס"]. אחד מן האנשים ששר בהתלהבות, לבוש קפוטה בלויה, שהחורים שבה היו רבים מן האריג, פנה אלי ושאל אם זיהיתי אותו. עניתי בשלילה, ואז הציג את עצמו כינקעל טראגער [יעקב הסבל]. באמת, הכרתי אדם בשם ינקעל טראגער כאדם פשוט ורגיל, סבל לבוש בגדים עיזבים ובלויים, נושא עמו חבל. לא יכולתי לתאר לעצמי שהאיש בעל ההופעה המלכותית שלפני יכול להיות אותו איש. אכן, בשבת הוא לבש קפוטה ושטריימל, כי נשמתו לא היתה של 'ינקעל טראגער', אלא של 'ינקעל הנסיך'. הוא לא היה מסוגל להיפרד מן השבת.⁴⁵

בסיפור זה הדגיש הרב את התשוקה של היהודי לשבת, את הגעגועים והכמיהה לקדושה, והכיסופים למשוך את קדושת השבת, לימי החול של העולם הזה. מפעם לפעם, הרב זצ"ל היה משתמש בסיפורי י"ל פרץ כדי להמחיש חוויות

44 שני הכרכים שפרסם אהרון רקפת-רוטקוף, *The Rav: The World of Rabbi Joseph B. Soloveitchik* (Ktav Publishing House, Inc., 1999) מוקדשים לסיפורים ומעשיות כאלו; עיין ש"ז פיק, "The Rav: The Need for a Comprehensive Biography", בד"ר, י (חורף תש"ס), חלק אגגלי, עמ' 37-57.

45 נוסח הסיפור כאן, הוא על פי ה"תשובה דרשה" של הרב משנת תשל"ט, ונעזרתי בידירי ד"ר אהרון לוסטיגר. הסיפור שמופיע בספרו של לוסטיגר, לפני ה' תטהרו, *You Shall Be Purified: Rabbi Joseph B. Soloveitchik on the Days of Awe*, ניו-ג'רזי 1998, עמ' 37-38, הוא מן ה"תשובה דרשה" של תשל"ד, וכל הקטע מובא באריכות בספרו של רקפת-רוטקוף (הנ"ל בהע' 14), ח"א, עמ' 159-161 [ממילא דברי במאמרי הנ"ל בהע' 44, עמ' 46, הע' 17 טעונים תיקון - דברי ד"ר לוסטיגר מבוססים על דרשת תשל"ד, ואני כתבתי בפנים כאן ובמאמר הנ"ל על פי דרשת תשל"ט]. הדרשה של תשל"ד מופיעה בתרגום עברי בספר ימי זיכרון, ירושלים תשמ"ו, עמ' 152-137. אולם, בתחילת עמ' 152 (מקומו של קטע זה בדרשה) חסרים כל שלושת העמודים הנמצאים בספרו הנ"ל של רקפת-רוטקוף.

כאלה, בהסבירו שפרץ אכן הצליח להציג את הרגש היהודי האותנטי. פעם אחת, במסגרת השיעורים שמסר הרב סולובייצ'יק בבית הקיץ שלו מחוץ לבוסטון, הוא נתן כמה שיעורים על ליקוטי תורה של האדמו"ר הזקן, מייסד שושלת חב"ד, כדי שתלמידיו יעריכו את הגדולה והאצילות של ראש השנה. כשהרגיש שתלמידים מסוימים התנגדו ללימוד כזה, הוא סיפר את סיפורו של י"ל פרץ "בין שני הרים", המתאר פגישה בין הרב מבריסק, בעל בית הלוי, לבין תלמידו, נת, הצדיק מביאלה, בשמחת תורה. הרב מבריסק היה הסבא-רבא של הרב, ועל שמו הוא נקרא. להרב מבריסק היה שכל מעמיק ואנליטי, שאין בו כלל רגש חסר משמעות.

התלמיד של הרב תיאר את הסיפור כך: השירה והחום, ההתלהבות והאקסטזה של החסידים המיסו את השלג של החורף הרוסי הקר והפכו אותו ליום אביבי בהיר, עם ציוץ ציפורים ופריחת אילנות ופרחים. לפתע, הביט הרב מבריסק בשעונו והכריז שהגיע זמן מנחה. האביב שב והיה לחורף.

הרב הסתכל על תלמידו (הרב מנחם גנק) ואמר That's you! – זה אתה!

הרב רצה שתלמידו ישלבו את הלוגיקה של התלמוד עם רגש, עם הלהט והתשוקה לתורה.⁴⁶

באמצעות ניתוח סיפורים כאלה, היה הרב מסביר ומדגים רעיונות נשגבים של היהדות. לדוגמה, באחת הפעמים ניתח הרב את סיפורו של י"ל פרץ "המקובלים",⁴⁷ שבמרכזו – המנגינה שכל אחד נושא בקרבו, אחת עם מילים ואחת ללא מילים. כהסבר למטפורה של המנגינה, מחלק הרב את המנגינות לשני סוגים עיקריים. על פי השקפתו הפילוסופית-דיאלקטית קיימת ביהדות מערכת ניגודים אשר אי אפשר לגשר עליה, ניגודים בין שני צווים, הייחוד וניחוד [uniqueness and togetherness], ההסתגרות והקהילה [seclusion and community]. המנגינה המובעת במילים, הינה סיפור על אודות האדם ומפעלו,

46 ראה דבריו של הרב מ' גנק, *Man of Halacha*, "Walking with the Rambam," [M. Genack] *Man of Faith* (לעיל הע' 8), עמ' 214. על שימוש נוסף של הרב בסיפורי פרץ ראה לעיל הע' 33. הסיפור המקורי של פרץ שונה בפרטים מסוימים, אבל הרעיון זהה למובא בסיפורו של הרב גנק. נוסף הערה שמסר לי הרב צבי שכטר שליט"א: "לאחר שנפטרה הרבנית (בשנת תשכ"ז), שוב לא נסע רבנו לאנסעט בקיץ (לבית הקיץ שלו), אלא נשאר בבוסטון, והשיעורים שהעביר בפני התלמידים היו בישיבת רמב"ם."

47 י"ל פרץ, "המקובלים", חסידיש און די גאלדענעקייט; "המקובלים", כל כתיבי י"ל פרץ, כרך שני: ספר ראשון; חסידות, תל-אביב תשכ"ב, עמ' קסז-קעג.

זוהי המנגינה הסוקרת את מעשי האדם, המבוססת על האוטוביוגרפיה שלו, והמהווה סיפור מרגש של הרפתקאותיו. המנגינה מעוררת הבנה, שבח או בוז. זוהי מנגינת האדם הקרוי בפי הרב זצ"ל אדם "קריגמטי", כפי שהוא מוחצן ונתפס בעיני המשפחה, החברה והקהילה. מנגינה זו מובעת לעתים באמצעות מילים ולעתים בקול ללא מילים, אך הקול בו הינו מוחשי וודאי.

באותה העת נמצא בתוך האדם יסוד אינטימי, רוחני, אובייקטיבי, אשר האדם חש אותו, ומנגינתו הינה מנגינת קיום האדם אשר אינה ניתנת להפרדה מפנימיותו. זוהי מנגינת הקיום האנושי, מנגינת האדם הנומינוזי, זר ומרוחק ומסתורי, אשר אינה ניתנת להחצנה, מנגינת האדם אשר נוצר בצלם א-לוהים. האדם הנומינוזי מרגיש כמיהה לחברת הא-לוהים, בעולם הזה הוא חש בודד, זנוח ונעזב. הוא מחפש חברה, אך אינו מסוגל למצוא אותה בעולמו הגשמי; בעולם של חפצים ואירועים; בעולם קריגמטי שבו יש לאדם מסר ולכן הוא חברתי ובעל סיפור; בעולם שבו מושמעות מנגינות באמצעות מילים ובקולות רמים.

האדם חי בעולם כדו-מימי, כאדם קריגמטי וכאדם נומינוזי כאחד; הוא חי לעצמו עם עצמו ועם האחרים, הוא נראה ובלתי נראה כאחד. ישנו יסוד באדם אשר ניתן להחצינו ולבטאו במילים, אנחנו מבינים איש את רעהו באמצעות אובייקטים ואירועים, אך לאיש מאתנו אין יכולת לחדור לתוך פנימיות הזולת מפני שהיא נישאת ומרוממת בבדידות מתמדת. אמנם על האדם לצאת מתחומו, להיפתח לזולתו, לעזור לו, אך לעולם לא תיתכן התמזגות מושלמת עם הזולת.

מאידך גיסא, מצוי באדם יסוד אשר אי אפשר להחצינו ולהפכו לנחלת הכלל באמצעות הכנסתו לקטגוריה מילולית, יסוד זה נמצא מעבר לקריגמה ולמסר, זהו יסוד אזוטרי, מאחר שאין לו רצף הגיוני אובייקטיבי, או קשר של סיבה ותוצאה. לנוכח יסוד זה, עומד ה"אני" פעור פה, משתומם ושואל את השאלה הנצחית "מי אני?" לאדם הקריגמטי התשובה היא שה"אני" הוא סיכום פעליו במהלך ימיו עלי אדמות, אבל האדם הנומינוזי לא יקבל מענה, מכיוון שכששאר קיים חשש של חשיפה והחצנה, יסוג לבידוד מוחלט. המסד האנושי מנסה להפגיש את "אני" ו"אתה" באמצעות נישואין, משפחה, קהילה וחברה, אבל המיזוג לעולם לא יהא מושלם, מכיוון שרק אדם הקריגמטי וחזה הקריגמטית מעורבים בכך.⁴⁸

48 דבריו של הרב סולובייצ'יק נאמרו בסדרת הרצאות בנושא: החברה ביהדות במהלך שנת

הרב המשיך לתאר את השקפת היהדות בנושאים אלו, ובמיוחד הדיאלקטיקה בין הציבור והיחיד, דהיינו, חובת היחיד לעומת חובת הציבור. כידוע, הרב זצ"ל השתמש בדיאלקטיקה ההגליינית (Hegelian Dialectics) כדי להטעים את ההלכה והשקפת היהדות לאדם המודרני.

סוף דבר

לסיכום, נציין את דברי אחיו של הרב, הרב אהרן סלובייצ'יק זצ"ל, בהספדו על אחיו ביום הקבורה. על פי המשל, התורה היא אור. ר' אהרן הסביר את התפקידים השונים של ר' חיים, ר' משה בנו, והרב נכדו. ר' חיים חי בתקופה שבאופן עקרוני קיבלו בה היהודים על עצמם עול תורה, ולכן כל מה שר' חיים היה צריך לעשות היה רק להחזיר את האור (reflection). זו היא הפעולה הפשוטה ביותר שאפשר לעשות באור. אולם בהגיע ר' משה לאמריקה מצא עצמו במצב קשה יותר. הוא צריך היה להעביר את האור מן המדיום המדולל בעולם המסורתי של היהדות למדיום דחוס יותר וצפוף, במקומות שבהם לא הבינו את התורה היטב. אי-לכך, היה צורך בהטיית האור – תשבורת (refraction), כדי להגיע למספר רב יותר של אנשים. לרב יוסף דוב סלובייצ'יק זצ"ל היה תפקיד קשה עוד יותר – למסור את התורה לעולם שלא זו בלבד שהיה ריק ממנה, אלא אף היה עיון לה; דהיינו שלפניו עמד מדיום אטום שאור התורה לא יכול היה כלל לעבור דרכו. לשם כך היה צורך בהשתברות קרני האור לגוני הקשת על ידי עקיפה (diffraction), לא רק ללמד בדרך מסורתית, אלא גם באמצעות ניתוח ההלכה במונחים פילוסופיים.

לפנינו מיזוג נפלא של דרכה של בריסק כשהיא מרוממת על ידי רעיונות הגותיים, שתוצאותיהם מהוות חלק משיטתו הייחודית של הרב זצ"ל.

הלימודים תשי"ט. הדברים התפרסמו לאחרונה בספר החדש של הרב: Rabbi Joseph B. Soloveitchik, *Family Redeemed: Essays on Family Relationships* (n.p., 2000) עמ' 62, ובעברית: אדם וביתו – שש מסות על חיי המשפחה, בעריכת ד' שץ וי"ב וולולסקי, תרגם א' שניאן, ירושלים תשס"ב, עמ' 70 ואילך. חלק מהנאמר באותן הרצאות הפיע גם במאמר "איש האמונה הבודד" שנדפס בספר איש האמונה, ירושלים תשכ"ח. תודתי נתונה לאשתי, רחל, שתרגמה וסגננה את דברי הרב סלובייצ'יק בניתוח הספרותי-פילוסופי של המגנינה ומשמעותה.

שיעורי מועד

מפי השמועה

ממרן הרב זצ"ל

